

המליץ

ביטאונה של תנועת ההשכלה. השבועון העברי הראשון שיצא לאור באודסה החל משנת 1860 בידי אלכסנדר צדרבאום. העיתון הביא חדשות, הטיף להשכלה ונלחם בחסידות. כתבו בו הנודעים שבסופרי ההשכלה ברוסיה – ביאליק, אחד העם, לילינבלום ואחרים. בשנת 1871 העביר צדרבאום את העיתון לסייט פטרבורג, אך בגלל בעיות כספיות נפסקה הופעתו בשנת 1873. ביולי 1878 חידש צדרבאום את הופעתו, ובשנת 1886 היה לעיתון יומי. בשנותיו האחרונות היה **המליץ** לביטאונה הרשמי של תנועת חובבי ציון; הוא נסגר ב-1903 עקב תחרות עם עיתונים בשפה היידיש.

The Jewish Chronicle

שבועון יהודי אנגלי שנוסד בנובמבר 1841 ומופיע עד היום. העיתון מיסד עצמו במהירות כשבועון המוביל של יהדות אנגליה וכעיתון איכותי, שפרסם מאמרים בספרות ובהיסטוריה. העיתון פרסם חדשות יהודיות בין-לאומית וביטא את רצונם של יהודי אנגליה לשוויון פוליטי וחברתי בבריטניה. העיתון נמנה עם העיתונים הספורים שדיווחו על מעשי הזוועה של הנאצים במהלך מלחמת העולם השנייה, ומאוחר יותר על התפרצות האנטישמיות במזרח אירופה.

היהודי

כתב עת שיצא לאור בשנות השבעים והשמונים של המאה התשע-עשרה, תחילה בפרסבורג (ברטיסלבה, סלובקיה) ולאחר מכן בווינה, בעריכתו של יעקב פישר. כתב העת עסק בעיקר בענייני "תורה וחוכמה" ומיעט בדיעות אקטואליות; כתבו בו רבנים מקהילות שונות והוא נועד בעיקר לקוראים יהודים חרדים. מטרתו המוצהרת הייתה לחזק את השפה והתרבות העברית.

ועל התנועה שנוסדה להגשמתו. אגודת "אהבת ציון" בסאפי, שנוסדה בשנת 1903, נתנה לכך ביטוי באיגרת לבנימין זאב הרצל:

[...] אם כי העיר עודנה רחוקה מכל חפץ אדיר ורעיון נשגב ביחס החברה, וכל מוסד טוב ומועיל אשר בהתרוממות הנפש והרוח מקורו, עוד לא נודע בה, ומצב ישובה הרוחני ברע הוא מאד מאד. בכל זאת – **הודות להעתונים היקרים "המליץ" ו"היהודי" – הרעיון הציוני פעם בחזקה בלב אחדים מאתנו**, ולא נתן דמי לנו עד כי יסדנו אגודה אשר בשם "אהבת ציון" קראנוה [דגש שלי, ה"ה].

אצ"מ, תיק 343/2652.Z1

השפעתה של העיתונות הייתה דו-סטרית: מצד אחד, היא העבירה ליהדות צפון אפריקה חדשות מאירופה; מצד שני, היא סיפקה ליהדות אירופה מידע על מצבן של הקהילות היהודיות בצפון אפריקה. הפרסומים החוזרים ונשנים על מצוקותיהן יצרו דעת קהל אוהדת במערב, שהפעילה לחץ ציבורי על מנהיגים יהודים בעלי הון והשפעה בחוגים פוליטיים. דוגמאות לכך הן השתדלותו של משה מונטיפיורי במרוקו ב-1864, ומאוחר יותר מעורבותם של ארגונים יהודיים בין-לאומיים כגון כ"ח, התנועה הציונית, הגיונט וחב"ד. חלק מן המידע פורסם על ידי שד"רים, שליחים מארץ ישראל או סוחרים ומבקרים שהגיעו מאירופה ומארץ ישראל; חלק אחר הגיע מפי בני המקום, בזכות תושייתם של כמה משכילים יהודים, שהשתמשו בעיתונות היהודית כדי לידע את הפזורה היהודית על מצב קהילתם ולהפעילה למען שיפורו.

בין השנים 1891-1964 יצאו לאור במרוקו 38 כתבי עת יהודיים בשפות שונות, מרביתם בצרפתית וחלקם בספרדית, בערבית-יהודית ובעברית. כמה מהם היו דו-לשוניים: צרפתית ובערבית, ספרדית וצרפתית, ערבית-יהודית וצרפתית. מקצתם יצא מטעם ארגונים יהודיים בין-לאומיים (כגון כ"ח, ההסתדרות הציונית, אוז"ה וכד'); חלקם יצא מטעם אגודות נוער, חינוך וסעד מקומיות, עסק בנושאים מוגבלים והופיע בתדירות נמוכה או בלתי סדירה. עיתונים רבים פסקו לצאת לאור סמוך לאחר היווסדם. ברם היו גם סיפורי הצלחה: עיתונים שהוציאו לאור גורמים פרטיים הופיעו בתדירות קבועה (מדי חודש או שבוע) במשך כמה שנים רצופות (בין שמונה לשש-עשרה שנים), ועסקו בנושאים יהודיים כלליים.

La Liberté, החירות, יצא לאור בטנג'ר בשנים 1915-1922, בשפה הצרפתית

משמאל: Adelante (קדימה), שיצא לאור
בטנג'יר בשנים 1929-1932 כעיתון דו־חודשי
בעריכת 'סבאח

למטה: חברי מערכת העיתון Adelante

מרבית העיתוננים היהודיים נוסדו במוגאדור, בטנג'יר ובקזבלנקה. ערי נמל אלה, שקישרו בין אירופה לאפריקה, נהנו ממאמצי הפיתוח של השלטונות והיו לתחנות מסחר בין־לאומיות ולמרכזים עירוניים מודרניים.

התהפוכות הפוליטיות והתרבותיות שהתרחשו במרוקו השתקפו בתמורות שחלו בשפת העיתונות היהודית ובמרכזיה הגיאוגרפיים. בראשית המאה העשרים החל תהליך ממושך של דחיקת השפה הערבית־היהודית והשתלטותן של שפות אירופיות. העיתונות של טנג'יר הושפעה מן השפה והתרבות הספרדית. היהודים נהנו מאופיה הקוסמופוליטי של החברה המקומית וניצלו את החופש הפוליטי היחסי ששרר בה; אולם הם סבלו ממיעוט קוראים בגלל גודלה הקטן יחסית, ומספרם הקטן של יהודים דוברי ספרדית באזור כולו. לעומת זאת, העיתונות של קזבלנקה ניזונה מן התרבות הצרפתית ודבקו בה האפיונים של החברה הצרפתית הקולוניאלית. על עיתונות זו הוטלו מגבלות פוליטיות, אך היא זכתה לקהל קוראים רב יחסית, בגלל הקהילה היהודית הגדולה בעיר וריבוי היהודים דוברי הצרפתית באזור כולו.

התמורות שחלו במפה הגיאוגרפית של מקום הוצאתם לאור של עיתוננים יהודיים משקפות את השינויים שחלו במרכזי הכובד של המסחר היהודי. כתוצאה מעליית מעמדה של קזבלנקה נדחקו מוגאדור וטנג'יר ממעמד הבכורה שהיה להם בעיתונות היהודית במרוקו.

קזבלנקה, קהילה קטנה ושולית בהוויה היהודית במאה התשע-עשרה, הייתה למרכז היהודי של מרוקו באמצע המאה העשרים. היא נבנתה מגרעין קטן של סוחרים ותיקים ומקבוצה גדולה של מהגרים. מטבע עיסוקם היו סוחרים ומהגרים אלה ניידים יותר, כבולים פחות בעבודות המסורת, וחשופים ופתוחים יותר לחידושים. ברם, הניחוח המפתה של המודרניזציה לא הצליח לפצות על הכאב שגרמו חושיה, והמהגרים נזקקו למורה דרך ומשען בדרך חייהם החדשה. אלא שבקזבלנקה לא הייתה הנהגה מסורתית בעלת שיעור קומה, שהעניקה מגננה הולמת מפני פיתוי המודרניזציה. אל תוך חלל זה פרצה עילית משכילית חדשה, בעלת תודעה ציבורית ואחריות חברתית, שביקשה להדריך את ציבור המהגרים בנבכי העיר המודרנית. אחד האמצעים לכך היה ייסודו של עיתון.

מקורות היניקה של העיתונאים היהודים

תולדות העיתונות קשורה לצמיחתו של מעמד הביניים העירוני המשכיל, שהיה ממוקם בין העילית הכלכלית והפוליטית בקהילות החוף היהודיות לבין שאר בני הקהילה שלא היו ברשותם כלים פוליטיים, כלכליים ותרבותיים, החיוניים ליציאה ממזוקתם. במעמד ביניים זה צמחו מתקנים, שביקשו להשפיע על אופן הקצאת המשאבים של קופת הקהילה לטובת רווחתו וקידומו של רוב הקהילה. ברם, את גישתם לעמדות המפתח חסמה העילית העשירה, שביקשה לשמור בידיה את הנהגת הקהילה. העיתונות הייתה אמצעי לעקוף את המהמורות ששמה בדרכם ההנהגה הרשמית; היא סיפקה להם במה להפיץ את תכניהם החדשניים, לגייס תומכים ולהפעיל לחץ חיצוני או ציבורי על ההנהגה.

קו חברתי-פוליטי זה אפיין את רוב העיתונאים היהודים במרוקו; ובכל זאת אפשר להצביע על שלושה דורות עיקריים של עיתונאים יהודים, המובחנים לפי חינוכם (רבני או חילוני), לפי תרבותם ולפי שפת כתיבתם (עברית, ערבית-יהודית, וצרפתית או ספרדית). הדור הראשון כלל קבוצה של משכילים יהודים מערי החוף במרוקו, שקיבלו חינוך רבני או מסורתי וכתבו בשפה העברית. בני הקבוצה קיבלו את "הכשרתם" הראשונה כעיתונאים כאשר שלחו את כתבותיהם לעיתונות ההשכלה היהודית באירופה. חשיבותם בתרומתם לחידוש הקשר בין יהדות מרוקו למרכזים התוססים בפזורה היהודית, ובהוצאתם אותה מבידודתה. דוגמה מובהקת לסוג זה של עיתונאים היה יצחק בן יעיש הלוי ממוגאדור.

הדור השני כלל משכילים שכתבו בשפה הערבית-היהודית וייסדו בכוחות עצמם עיתונים יהודיים שנועדו לתושבי המלאח. הם הבינו כי כדי לקדם את בני קהילותיהם עליהם לתרגם את ערכי ההשכלה והמודרניזציה – שמקורם בשפה זרה ובסביבה תרבותית אירופית – ולהתאימם ללשון היהודית המקומית ולתרבותם. תופעה זו החלה בטנג'יר והגיעה לבשלותה בקזבלנקה, עם הוצאתו לאור של **אור המערב**.

בני הדור השלישי היו משכילים שהתחנכו על ברכי התרבות האירופית במוסדות החינוך המודרניים, והחלו לייסד עיתונים יהודיים מקומיים בשפות אירופיות. הם ניסו לחזק את הזהות היהודית של בני קהילתם, למרות תהליכי המודרניזציה ובעזרתם. כך, למשל, הם נטלו אמונות ומנהגים מסורתיים, ניסחו אותם מחדש והעניקו להם משמעות מודרנית. קבוצות שאימצו את ערכי כ"ח והאמינו בתהליך האמנציפציה הדגישו ערכים כגון "כל ישראל ערבים זה בזה", "ואהבת לרעך כמוך", "יגור זאב עם כבש". דוגמה לעיתון של קבוצה כזו הוא *L'Union Marocaine* (להלן: "האיחוד המרוקאיי"). קבוצות לאומיות

היום לא נשאר בנתיב המסחיק והתעב הזה. יבחר סגנה עירום. המס יבנה על ידי נאמרים יהודים ושני שירים עממיים, ואם יסאן היתרו לתת את המנוע לו, או יאלצונו ביד חזקה לתת. — אהמול באת שמועה נאמנה בסאראקוס. שהשר ויריא שלה לקרא את נכבדי היהודים והחוק ויבאם בשמחה בביתו, וידבר אתם טיבית ובפיהם כי יעזוב דרכו. ולא יוכף עוד לענינם ולהכותם. ויבאם לשנות ראשונות. ויניח לפניהם כוסות קאפע ומתי פזיקה. וילכו סארו בשמחה. עירום הילדים ולפעם שלה עיי ערתי רצוני הדיבה כסמים והרעילים אכוסים וביצים לרוב, סולת וסמן וסני פזיות ומניס לבית ראם קהל עירום, ויררוס כסנו לתכן הבשיליק כסרים ונעשים ולעשת בשרה נחול, וכן עשה למרתה היום קרא ליהודים וחבשים רבים לנעית הנחלה והרחבה ויבואו ויסבו לאכול ולשתות ולסמט ביד השר. ויבאו האתן וירא כחוסם וידבר עמם דברי קץ, ויאמר להם: יהודים! מה טעבר און, ואני כהיום אתה הולאת לבי טוב עמכם, ואדריש שלושכם וסובחכם. והנני נשבע לכם באמת. שלא תעשה עוד לכם רעה, ותסבו כמי לכסה ביתר אורחי הארץ. הלא תרפו שאין מספחה בלבי עליכם, אף כי תשתם מספסי לארנוי הסלף ואני מהלל וסילח לכם על הכל, וגם אתם תסילו ותסלחו לי על העבר, ויבשרו שאין לכם עוד תלונה עלי. ויסמתי היהודים לרברו הטובים ויסובחו דבר בינשו בשר ביאת לשר במותו, וילכו סארו בשלום. מה יהיה מספם השר הות ליכום הבאים לא נע, יען פעשי האיש הזה זרים סאר, זה סאללו, זה סאללו. עוד שטיעה ספענו שהסלף השר פעל השר ויריא מסרת שר החלים ונשאר על מסרתו אף על היהודים. — בתדים העבר ספענו סמועה סוכה, שהאיש הרגול סרבה השר והסעו בשרו פעם רי סכואל סנסאנו הנכר לסבת בסרו הסלסנס בבירסניה ספנת 1886 בא לסאנניה. מה נדלה ספרהנו כבסורה העניפה הוות, כי אסרת איתנו כסרת בא לדרום סלומט ונצלו נחיה. אתר זה ספענו סשב לעירו לסלום, ותקוטנו חוק סתהיה ביאתו כביאת השר הצדוק רי כסה סניו ספסירי וציל בעירו. את דבר ביאתו לא ירענו על נקף, אף די לע סאננו וירענו את לבו ספבו אל אחיו היהודים, וכלי ספס נספיעו לסרנת כחוקי תורה לער ולעליל, ויסו וירעו. יצחק בן יעיש הלוי ס"ט.

קטע ממאמר של יצחק בן יעיש הלוי לעיתון **המגיד לישראל**, 15 בפברואר 1894. בכתבה מתוארות גזרות המסים החדשים שהוטלו על היהודים וההבטחות שקיבלו כי תופסק ההתעללות בהם

יצחק בן יעיש הלוי (נפטר ב-1895)
משכיל יהודי שחי במוגאדור ועסק במכירת ספרים. דמותו נשמרה בזיכרון ההיסטורי של יהודי מרוקו בזכות מאמרם ששלח משנת 1891 ועד יום מותו ה**לצפירה**. מאמריו חשפו בפני קהל הקוראים את מאבקה של קבוצתו לשיפור המצב הפוליטי, החברתי, הכלכלי והתרבותי של בני קהילתו.

וציוניות טיפחו ערכים אחרים, כגון הזיקה לשפה העברית, לארץ האבות ולמצוות העלייה לרגל. *L'Avenir Illustré* (להלן: "העתיד המצויר") היה עיתון של קבוצה כזו. ביטוי מובהק למאבק בין שתי קבוצות אלה הוא התחרות בין שני העיתונים הנ"ל, שיצאו לאור בקזבלנקה.

קשיי ההתקבלות של העיתונות היהודית

קבלת הפנים לחלוצי העיתונות היהודית במרוקו לא הייתה קלה, כפי שמעיד יצחק בן יעיש הלוי:

יש מן הבורחים והחכמים בעיניהם, אשר ראו מכתבי הקודמים ב"הצפירה", והיו מתאוונים לאמר: מי הרשה לזה שהפריז על המדה וכתב תועה על מנהיגי עירנו אשר גבלו ראשונים ויתנם ללעג ולשמצה, וכי הוא יליד פאריז או לונדון? הלא גם הוא יליד הארץ עיפתה [מרקו] כמונו, וכמה חכמים וגבירים ובעלי דעה בעירנו, ובמה כחו גדול לכתוב כזה?

הצפירה

שבועון עברי, מעיתוני תנועת ההשכלה, שייסד ברוסיה חיים זליג סלונימסקי בשנת 1862, ויצא לאור כמה חודשים. בשנת 1873 חידש העיתון את הופעתו, תחילה בברלין ואחר כך בוורשה, ובשנת 1886 היה ליומון, בעריכתו של נחום סוקולוב, שפעל להפצת המדע, חדשות ומאמרים בשאלות הזמן בעברית. בשנת 1903 נסגר העיתון. בשנת 1920 חודשה הופעתו כעיתון יומי, שמטרתו "להקנות לקוראים את ידיעת שפת עבר וספרותה ולהרבות במאמרים ובדברי מדע". בסוף שנת 1921 חדל לצאת לאור.

"בין אחינו הרחוקים", **הצפירה**, כ"ב מנחם אב התרנ"א (1891), גיליון 182, עמ' 137.

רתיעתם של נכבדי הקהילה ורבניה מפני העיתונות גברה כאשר נוסדו במרוקו עיתונים מקומיים. חשיפת דפוסי הנהגתם לביקורת ציבורית ושיתוף בני הקהילה בתפקוד מוסדותיה פגעו במעמדם כמנהיגי הקהילה, והתנגדותם באה לביטוי באמצעים ממשיים שנקטו נגד העיתונים ועורכיהם. לדוגמה, הם מנעו מסוחרים יהודים לפרסם את מוצריהם בעיתון, כדי לדחוק אותו למצב של פשיטת רגל. במקרים קיצוניים הם פנו לשלטונות, שהשעו את העיתון או שללו את רישיון עורכו.

על רקע זה יש להבין את צעדיו של יחיא זגורי, ראש קהילת קזבלנקה, נגד **אור המערב**. העימות החל כאשר עורך העיתון תקף אותו על שלא קיים בחירות דמוקרטיות לוועד הקהילה (כמתחייב מן הפקודה של שנת 1918). במקום להתמודד עם הביקורת באופן ענייני בחר זגורי להשתיקה. כיוון שהכיר את רגישות השלטונות כלפי פעילות ציונית, שנחשבה פעילות פוליטית לא־חוקית, העביר לשלטונות מידע על הפעילות הציונית של עורכי העיתון, דבר שהוביל להטרדות המשטרה ובסופו של דבר לסגירת העיתון.

עם התבססות השלטון הצרפתי לאחר מלחמת העולם הראשונה בשלו התנאים להתפתחות עיתונות כללית במרוקו. הטכנולוגיה והתקשורת סיפקו ערוצי מידע ואמצעים להדפסת עיתון ולהפצתו; צמחו מעמד עירוני בעל תרבות קריאה ויכולת כספית להיות מנוי על העיתון, ולשמש לקוח פוטנציאלי לפרסומות שהיוו מקור מימון חשוב לעיתונות, ומעמד משכיל ובעל תודעה ציבורית, שהיה בכוחו לשנות את גורלו ואת גורל קבוצת ההתייחסות שאליה השתייך. כך הפכה העיתונות למרכיב קבוע בנוף המשכילי של מרוקו. בשנות העשרים של המאה העשרים החלה לצאת לאור עיתונות כללית בשפה הצרפתית, שפנתה לשכבה של מקומיים ואירופים ששירתו את השלטון הקולוניאלי, כגון *Le Petit Marocain*, 1920 (המרוקאי הקטן) *La Vie Économique*; 1922 (חיי הכלכלה). עיתונות זו נהנתה מזכויות היתר של אנשי המגזר הקולוניאלי במרוקו, והצליחה לשרוד כל עוד לא מתחה ביקורת נוקבת מדי על השלטון. לקראת שנות השלושים התרבו העיתונים בשפה הערבית הספרותית (**אלחיאת** [החיים] 1933; **אלמגרב** [המערב] 1937, ועוד). הם נוסדו על רקע התגברות המודעות הפוליטית של האוכלוסייה המוסלמית המקומית, ובעידוד

יחיא זגורי, המפקח על המוסדות היהודיים וראש קהילת קזבלנקה

מפלגות פוליטיות שהחלו לקרום עור וגידים. בעבור חוקרים רבים מסמלים עיתונים אלה את ראשית ההתעוררות הלאומית במרוקו, שהחלה במחשבה על תיקונים חברתיים, ומאוחר יותר התפתחה למאבק נחוש ומתמשך בשלטון הקולוניאלי. מאחר שעיתונות זו הייתה בעלת אופי חברתי, פוליטי ומחאתי, היא סבלה מנחת זרועו של השלטון חדשות לבקרים, ובמקרים רבים שרדה זמן קצר בלבד.

התפתחותה של העיתונות הכללית במרוקו הקרינה על החברה היהודית, ושימשה דגם להשראה ולאתגר כאחד. מתמערבים יהודים ביקשו לייסד במה פומבית משלהם, אם כדי לחקות את העיתונים הכלליים ואם כדי להגיב על הנימות האנטי-יהודיות, האנטישמיות והאנטי-ציוניות, שהופיעו באחדים מהם. ואמנם, כתשעים אחוז מהעיתונים היהודיים יצאו לאור בתקופה הקולוניאלית.

מטרתם של העיתונים היהודיים הייתה להפיץ רעיונות חדשים ולטפח שיח ציבורי בין יהודי מרוקו לבין עצמם, בינם לבין הפזורה היהודית, ובינם לבין סביבתם הלא-יהודית (החברה והשלטון הצרפתי, מחד גיסא, והחברה המשכילית והשלטון המרוקאי המקומי, מאידך גיסא). "העתיד המצויר", אחד העיתונים היהודיים המרכזיים בקזבלנקה, הגדיר את תכניתו ברוח דומה במאמר מן ה-22 ביולי 1926:

כדי להצדיק את זכות הקיום של עיתוננו אין צורך בהסברים ארוכים. כאשר הקמנו את "ליאוניר אילוסטרה" הייתה שאיפתנו העיקרית למלא חסר, שהשלכותיו המצערות ידועות לנו זה זמן רב, בכך שנעניק ליהדות מרוקו וצפון אפריקה במה חופשית ובלתי תלויה: טורי העיתון שלנו יהיו פתוחים לכל הדעות ללא כל הגבלה. [...] בבית זה, יהודי ביסודו, ננקוט עמדה בלתי משוחדת, ברוח של פיוס, וללא משוא-פנים. נהיה נושאי דברם של כל הרעיונות הנאורים. עיתוננו – בהיותו גוף על-מפלגתי – ידע להגן או להאשים, אם הנסיבות יצריכו זאת, וייאמץ שפה שקולה, אך תקיפה [...] עידן חדש עומד בפתח, עידן של עבודה משותפת להגדלת תפארתה ושגשוגה של ארץ זו, במשימה הזאת תשתתף יהדות מרוקו. [...] אנו נקדיש תשומת לב לכל מה שנוגע, במידה מרובה או מועטה לחיי עמנו ולאוכלוסייה שבקרבה הוא חי, הן בצפון אפריקה והן בעולם כולו.

הלל, עמ' 146.

תקופת השיא של העיתונות היהודית החלה לאחר מלחמת העולם הראשונה. למרות הדמיון במטרותיהם הכלליות נבדלו העיתונים מבחינה אידאולוגית וחברתית, בהשפעת המאבק האידאולוגי שהתרחש בעולם היהודי וחדר למרכזים העירוניים במרוקו.

שתי אידאולוגיות עיקריות היכו שורשים: האחת ביקשה לפתור את בעיית היהודים במישור הפרטי, בדרך האמנציפציה, והשנייה ביקשה לפתור אותה במישור הקיבוצי, בדרך הלאומית. שתי האידאולוגיות האלה צמחו בנסיבות אירופיות, ולפיכך תפקיד העיתון היהודי המקומי היה לא רק לייבא אותן ולהפיצן בקרב הציבור המשכיל, אלא גם להתאים

חלק מחברי מערכת העיתון **העתיד המצויר**, 1926. יושבים, משמאל לימין: עמרם אלמלח, לדר חזן, ס"ד לוי. עומדים, משמאל לימין: זאק קאנסינו, יונתן תורש, מ"ד לוי, ויעקב בן אזראף.

"תכניתנו", דבר המערכת של העיתון "העתיד המצויר", 22 ביולי 1926

2 L'AVENIR ILLUSTRÉ

NOTRE PROGRAMME

La raison d'être de notre journal ne nécessite pas de longues explications.

Notre première ambition, en créant l'*Avenir Illustré*, est de combler une lacune, dont nous constatons depuis longtemps les pénibles effets, en dotant le judaïsme marocain et nord-africain d'une tribune libre et indépendante.

Nos colonnes seront largement ouvertes à toutes les opinions sans aucune distinction. Elles pourront s'y exprimer librement.

Dans cette maison foncièrement juive, nous saurons éviter toute polémique personnelle; dans un large esprit d'impartialité et de conciliation, nous nous ferons le porte-parole de toutes les idées généreuses.

Nous plaçant au-dessus des partis, notre journal saura, en un langage pondéré, mais néanmoins ferme, défendre ou accuser si les circonstances le lui demandent.

..

Nous nous réjouissons profondément de l'instauration de la paix au Maroc et saluons avec admiration les grands chefs et les humbles soldats qui ont assuré l'avènement sous l'égide de l'esprit éclairé de M. Théodore Steeg, Commissaire Résident Général de la République Française.

Une ère nouvelle commence, ère de travail en commun pour la grandeur et la prospérité de ce pays. A cette tâche, le judaïsme marocain ne faillira pas.

Nous le suivrons attentivement et nous encouragerons ses efforts dans toutes les sphères de son activité.

..

En sa qualité d'organe de grande actualité, l'*Avenir Illustré* ne restera pas indifférent au sort de nos frères à travers le monde.

A cette fin, nous nous sommes assuré le service exclusif, pour le Maroc et l'Algérie de l'Agence Télégraphique Juive, et nous nous sommes attaché la collaboration d'écrivains et publicistes les plus réputés.

L'*Avenir Illustré* ne sera ni un organe de propagande sioniste, ni celui de toute tendance au sein du judaïsme, mais bien un journal illustrant, par la parole et par l'image la vie quotidienne du peuple juif, en reflétant objectivement ses aspirations.

Nous serons attentif à tout ce qui touche de près ou de loin à la vie de notre race des populations au milieu desquelles elle évolue tant dans l'Afrique du Nord que dans le monde.

Nous ne saurions, en particulier, nous désintéresser de l'œuvre de reconstruction Palestinienne, poursuivie par l'effort collectif du judaïsme mondial, sous le regard attentif des nations civilisées.

Tels sont, en quelques mots, les principaux traits de notre programme.

J. THURSZ.

את תוכניהן לצרכיו של חוג המשכילים העירוניים במרוקו, ולתרגם את מושגיהן להקשר התרבותי הייחודי שבתוכו צמח ופעל. תהליך זה התרחש על רקע מאבקים בחברה המרוקאית, חריפים לא פחות, בין הכוחות המסורתיים לבין הכוחות הפרו-צרפתיים, ובין אלה לבין הכוחות הלאומיים החילוניים.

שלושה עיתונים בקזבלנקה

כדי להדגים את תפקיד העיתונות בחרתי להציג שלושה עיתונים שונים ולבחון את אופן התייחסותם לנושאים שהעסיקו את יהודי מרוקו. שלושת העיתונים, שיצאו לאור בקזבלנקה, הגדירו עצמם עיתונים יהודיים כלליים, והתחייבו לבטא את מגוון הדעות בעולם היהודי, ללא משוא פנים. למרות זאת, קשה היה שלא להבחין בפער האידאולוגי, החברתי והתרבותי ביניהם, ועל כך יעידו לא רק תכניו של העיתון, אלא גם שפתו, תפיסות העולם של העורכים, מעמדו החברתי-הכלכלי של צוות העיתונאים הקבוע וסגנון כתיבתו, מקורות המימון והמידע, קהל התומכים, המנויים והקוראים. ההבדלים המרכזיים בין העיתונים מוצגים בטבלה שלהלן:

שם העיתון	אור המערב	<i>L'Avenir Illustré</i>	<i>L'Union Marocaine</i>
עורך ומייסד	האחים חרדה	יונתן תורש	אלי נטף
אזרחות העורך	מקומית (ד'מה)	אירופית	אירופית
שפה	ערבית-יהודית	צרפתית עיתונאית	צרפתית ספרותית
עיסוקם של חברי המערכת	סוחרים מקומיים	אנשי הון, פעילים באגודות ציוניות	אנשי כ"ח והממסד הקהילתי
קהל יעד	היהודים במלאח	"המתמערבים" - בקו התפר שבין המלאח לרבעים האירופיים	היהודים ברבעים האירופיים
תומכים ומממנים	מקורות פרטיים	בוגרי כ"ח ופעילי הארגון הציוני	אנשי המנגנון הקהילתי
אידאולוגיה	לאומית-מסורתית עם זיקה למפעל הציוני	לאומית-מודרנית ופרו-ציונית	אמנציפטורית (השתלבות במרוקו הקולוניאלית, על פי האידאולוגיה של כ"ח)
זמן הופעתו	1924-1922	1940-1926	1940-1932
סיבת הסגירה	איסור מטעם השלטונות	בריחת העורך בתקופת שלטון וישי	הוראות שלטון וישי

אור המערב נוסד בידי שני סוחרים יהודים מסורתיים, אוהדי המפעל הציוני בארץ ישראל. בחנותם הם מכרו ספרי קודש לצד עיתונים יהודיים מאירופה ומארץ ישראל. דוכן העיתונים בחנותם נעשה במהרה למקום מפגש שכונתי של אנשי המלאח, אשר גילו עניין בחדשות מן העולם היהודי, ורצו להחליף דעות בענייני דיומא. על רקע זה נולד הרעיון לייסד עיתון מקומי, שיספק מקבץ של ידיעות ודעות בנושאים יהודיים. הם בחרו להוציא לאור בשפתם של דיירי הרובע, קרי ערבית-יהודית. במהרה היה אור המערב לבמה פומבית שפרסמה ביקורת חברתית על הנהגת הקהילה. למרות הצלחתו היחסית

שערים של העיתונים אור המערב והעתיד המצוי

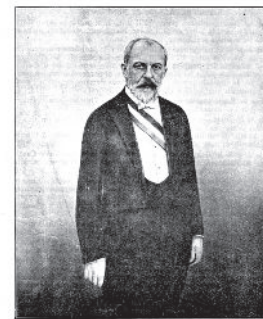
הוא נסגר כעבור שנתיים. מעמד המשפטי של עורכיו ושל קהל קוראיו (דימים) תרם לחולשתם הפוליטית והכלכלית, ולא אפשר להם להתנגד לצו הסגירה. את הלקח מניסיון זה למד העיתון "העתיד המצוי", שנוסד כעבור שנתיים, בשנת 1926. העיתון נוסד בידי יונתן תורש, שהחזיק באזרחות של מעצמה אירופית, והשכיל להקיף עצמו באישים בעלי מעמד כלכלי ופוליטי מבוסס יותר בקהילה. תורש היה פעיל ציוני שהגיע למרוקו ממזרח אירופה והקים בקזבלנקה תא ציוני קטן. קהל היעד שלו היה קבוצת מתמערבים ילידי המקום, ששפת הוריהם הייתה ערבית-יהודית, ואילו הם עצמם למדו צרפתית ורכשו השכלה מערבית. בני קבוצה זו התגוררו או התפרנסו באזור התפר שבין הרבעים האירופיים לבין המלאח. למרות התמערבותם הם המשיכו לקיים קשרים משפחתיים, חברתיים ודתיים עם בני המלאח, קיימו אורח חיים יהודי, ועשויים היו לשמש גשר בין תורש המהגר האשכנזי לבין המון העם. ואמנם, תורש לא הסתפק בקהל קוראיו המתמערב. הוא היה מעוניין להטות לצדו גם את אנשי המלאח, ופזל לעברם בכמה דרכים: באמצעות צילומים ותמונות שנועדו למי שהתקשו לקרוא צרפתית, ולא פעם שימשו תחליף למאמר שלם, ובאמצעות מדור מיוחד בשם "ק'באראת" (ידיעות), שכלל ידיעות ומאמרים על היהדות ועל ארץ ישראל בשפה הערבית-יהודית.

העיתון דגל באוטואמנציפציה, ואופיו היה רפורמי, לאומי ופרו-ציוני. הגוון הרפורמי הלאומי השתקף בניסיונו להתאים את החברה היהודית לזמנים המשתנים ולשלב אותה בסביבתה, מבלי לוותר על ייחודה היהודי ועל מוסדותיה האוטונומיים. הגוון הציוני בא לביטוי בזיקתו לתהליך הקמת הבית הלאומי בארץ ישראל. תהליך זה נתפס כמקוד השראה למסע ההתעוררות הלאומית בעולם היהודי כולו וכהוכחה שאפשר לקיים ישות לאומית-יהודית בעידן המודרני.

"האיחוד המרוקאני" נוסד בידי אלי נטף, מורה שנשלח לנהל בית ספר של כייח בקזבלנקה, והתמנה לאחר זמן למזכיר הקהילה. סגנון כתיבתו הגבוה והמצועצע היה מתובל בניבים ובמשלים מן התרבות הצרפתית והאורינטליסטית. לפי עדותו יועד העיתון לחברה היהודית הגבוהה – עשירי המקום, פקידים ומנהלים בארגון כייח,

יונתן תורש, המייסד והמנהל של "העתיד המצוי"

M. THEODORE STEEG
Résident Général de France au Maroc
dont le retour est annoncé pour fin Septembre

יונתן תורש (1895-1976)

יונתן תורש נולד בפולין ונפטר בארצות הברית, גדל בבליה ובבגרותו בחר להתגורר באנגליה, שם היה פעיל בפדרציה הציונית. ב-1919 החל לבקר במרוקו במסגרת עסקיו; ב-1923 מונה למפקח על סוכנויות מסחר של חברה אנגלית במרוקו, והתיישב בקזבלנקה. ב-1936 הציג את מועמדותו לתפקידים מרכזיים בוועד הפועל של הארגון הציוני במרוקו, ואף נבחר לייצגו בקונגרס הציוני הכ"א, בשנת 1939. הוא היה הרוח החיה במדיניות הארגון עד להפסקת פעילותו, בראשית שנת 1940. בשנת 1941 עזב את מרוקו לארצות הברית.

אמנציפציה

מילולית: שחרור. תהליך שחרורם של בני קבוצה (או שכבה) חברתית מן המגבלות החוקיות והחברתיות שחלו עליהם, והשוואת זכויותיהם האזרחיות והפוליטיות לאלה של שאר האוכלוסייה האזרחית. תהליך האמנציפציה של היהודים, שהחל בהשראת רעיונות ההשכלה, יושם לראשונה בארצות הברית, ולאחר מכן בצרפת בסוף המאה השמונה-עשרה. תהליך החלתו באזורים אחרים בעולם היה הדרגתי וידע עליות ומורדות.

אוטואמנציפציה

מילולית: שחרור עצמי. רעיון האוטו-אמנציפציה של היהודים פותח בידי יהודה ליב פינסקר, שפרסם (בעילום שם, בגרמנית) חוברת בשם זה ב-1882. בחוברת זו, שהייתה לימים לאחד מכתבי היסוד של התנועה הציונית, טען פינסקר ששחרורם העצמי של היהודים וריכוזם בארץ נפרדת הוא תנאי מרכזי לפתרון "בעיית היהודים" ולצמצום תופעת האנטישמיות.

שהתגוררו ברבעים האירופיים וביקשו להשתלב בחברה הקולוניאלית במרוקו. העיתון דגל באמנציפציה וחתר להשתלבות היהודים, כפרטים, בחברה הקולוניאלית במרוקו. שאיפתו הייתה לאפשר ליהודים בעלי השכלה לקבל אזרחות צרפתית, כפי שהיה בתוניסיה. כעיתון פרו-צרפתי הוא אימץ את הגישה השלילית של השלטון הצרפתי כלפי הציונות הפוליטית, ואת גישתם המסויגת של חוגי כ"ח כלפי הביטויים הלאומיים של היהדות. הוא תבע כי הדת היהודית תצטמצם לתחום נחלתו של הפרט, ושאר לטשטש את ביטוייה המוסדיים הייחודיים ואת הגילויים האוטונומיים של הארגון הקהילתי (בתי הדין, מערכת החינוך וכד'). כעיתון שמרני, המקורב לממסד הקהילה, הוא חתר להשאיר את הכוח בידי העשירים ששלטו בקהילה, אך העדיף להעביר את האחריות למצוקות ההמון היהודי ליזמה הפרטית של ארגונים פילנתרופיים.

התחרות הקשה על קהל היעד של שני העיתונים, המשכילים היהודים דוברי צרפתית, סללה את הדרך למאבק כוחני ביניהם. התחרות לא הוגבלה למישור המקצועי והכלכלי בלבד אלא נגעה גם לסוגיות הקשורות למישור הפנים פוליטי, לאופן הטיפול בבעיות הקהילה. המאבק היה על ערכים וכוח, שכן המאבק האידאולוגי על דמותה של החברה היהודית היה כרוך במאבק פוליטי על כוח ועמדות השפעה בארגונה של החברה.

בתקופת מלחמת העולם השנייה נסגרו שני העיתונים בעקבות חוקי וישי. לאחר סיום מלחמת העולם השנייה נוסדו עיתונים יהודיים חדשים, ביניהם *Noar* (להלן: **נוער**) (1945-1952), שהמשיך את דרכו של "העתיד המצויר", ומאוחר יותר *La Voix des Communautés* (להלן: "קול הקהילות") (1950-1963), שהמשיך את המדיניות שטבע "האיחוד המרוקאי" והפיץ את מדיניות ההנהגה הרשמית (מועצת הקהילות היהודיות של מרוקו).

בערים המרכזיות במרוקו הוקמו ועדות אזרחיות של העיתון "העתיד המצויר". בתמונה: ועדת העיתון בפאס. משמאל לימין: שלמה אסולין, אלי דנן, אלברט נידם ואברהם נידם

”תעודת זהות” של L’Union Marocaine, 4 בפברואר 1932

[...] ודומה שהדבר הנכון ביותר הוא לתבוע להחיל עליה את המשפט הצרפתי בכל ענייניה המשפטיים.

נוח עוד פחות להעלות את הבעיה של האזרחות, במדינה שבה כל הילידים הם נתיני הסולטאן, ואינם יכולים לרכוש, ללא אישורו, אזרחות אחרת, אפילו לא אזרחות צרפתית. [...] אך היינו רוצים להצביע על כך [...] שיש למעשה מדינה צפון-אפריקנית אחרת, בעלת מעמד פוליטי זהה לזה של מרוקו. [...] שזה שמונה שנים, מאז החקיקה מן ה-20 בדצמבר, 1923, יכולים ילידיה התוניסאים לקבל באופן אישי את האזרחות הצרפתית. [...]

עיתון זה נוסד על-ידי קבוצת אישים יהודים צרפתים ומרוקנים, שתוכניהם העיקרית היא לבטא את השאיפות של האוכלוסיה היהודית באימפריה השריפית. [...] יש לומר שהחיפוש אחר הקידמה ייעשה במסגרת ההשפעה הצרפתית מפני שיהדות מרוקו לא מעלה על דעתה ללכת בנתיב אחר מזה של יהדות אלג'יריה או תוניסיה הנמצאת בחסותה הנדיבה של צרפת. כל דרך או נטייה אחרת תהיה טעות. [...]

[...] [כדי להשיג את הקידמה עלינו להשקיע מאמרים בתחומי החינוך. [...] נתייחס באהדה לכל מה שיכול לתרום להתפתחות הפיזית של הנוער שלנו, המהווה תנאי ראשוני לבריאותם הרוחנית. היגיינה אישית. [...] תנאי דיור [...] הם הבסיס לכל קידמה. המלאכה, המגלם] מצוקה המונית, חייב להיעלם, ובמקומו יש לבנות שיכון נאות במחירים עממיים. [...]

לדואגים ללא הצדקה, נאמר: הירגעו. לפי השקפתנו, יהודי העובר תהליכים של שינוי ותחייה, אינו מוותר בכך על שורשיו ועל תכונותיו האנתיות. [...] ההתבוללות אינה ויתור אלא הסתגלות, המכבדת את העבר אך דואגת לעתיד. [...] היא מהווה [תהליך] של העשרה שבסופו תימצא יציבות הרמונית בין שתי תרבויות המשלימות זו את זו. [...]

קטעים ממאמרו של ו. ווליד, ממיסדי העיתון. מתוך: הלל, עמ' 302-303.

אני שמח לברך במעמד זה על הופעתו של עיתון חדש [...] המגשים רעיון יקר לי, ועונה על צורך חיוני. הוא מספק לחלק נכבד מן האוכלוסיה המרוקנית במה להשמעת קולם. [...] אין זאת אומרת שאין עיתונים יהודיים במרוקו. [...] אך] הם בוחנים את הבעיות היהודיות במסגרת הכללית של יהדות העולם. [...] [ובה בשעה] ניגשים לבעיות הגדולות של יהדות מרוקו באופן מקרי, כבדרך אגב [ומתייחסים אליהן] כאל עניין שולי. [...]

מהן [הבעיות של יהדות מרוקו, ה"ה]? כיצד מתייחסים אליהן יהודי מרוקו? מהן שאיפותיהם? האם מוצאים לכך ביטוי היום? יהודי מרוקו מהווים חלק מגוש יהודי צפון-אפריקה. אמת, היהודים האלג'יראים אינם מהווים בו חלק נכבד מבחינה מספרית, ואף-על-פי-כן שאר יהודי צפון-אפריקה נושאים את עיניהם לעברם כאשר הם מבקשים לממש את שאיפותיהם האמיתיות.

[...] מרוקנים, אלג'יראים או תוניסאים – יהודי צפון-אפריקה הם כולם מאותו גזע. [...] האינטליגנציה שלהם מפותחת ביותר, צימאונם לידע – גדול. שאיפתם להפוך לצרפתים אינה דבר חדש.

[...] טבעי הדבר שמצבם הנוכחי ועתידם יעסיקו אותם. שלוש בעיות עומדות במרכז עניינם: חינוך, צדק משפטי, אזרחות (nationalité). בית-הספר משמש עבורם מכשיר לאמנציפציה ולהתפתחות אינטלקטואלית. 12,000 ילדים בקירוב, מתוך אוכלוסיה המונה 110,000 יהודים במרוקו הצרפתית מבקרים בבתי-ספר של כ"ח, בבתי ספר פרנקו-יהודיים, בבתי-ספר אירופיים ובתיכון. [...] טבעי אם כן שהם מודאגים ממעמד ההשכלה [בקרב שאר בני הקהילה] [...] שהיא עדיין דתית בעיקרה.

הדיון בנושא הצדק המשפטי הוא ללא ספק עדין. [...] אך אין אנו יכולים להתכחש לזכויות של אוכלוסיה הנמצאת בתהליך אירופיזציה מואץ ולמנוע ממנה קוד משפטי התואם את השקפותיה המשפטיות.

בתקופה שבין הקמתה של מדינת ישראל לעצמאותה של מרוקו (1956) נוצרה מציאות חדשה: הרחוב היהודי במרוקו נקרע בין הכוחות הציוניים, שפקפקו באפשרות להמשיך ולקיים חיים יהודיים מלאים במרוקו, לבין הכוחות המקורבים להנהגה היהודית הרשמית, שניסו להמשיך את קיום ההווה היהודית במרוקו. הראשונים הפיצו עיתונים של ארגונים ציוניים, חלקם בעברית, אחרים בערבית-יהודית, וחלקם בצרפתית, כדי להכשיר את יהודי מרוקו לעלייה לארץ ישראל. האחרונים נחלקו לשתי קבוצות עילית עיקריות: קבוצת המקורבים להנהגה היהודית הרשמית ניסתה לבסס את מעמד היהודים כמיעוט בעל זכויות ייחודיות הנהנה מחסות השלטון הצרפתי, והוציאה לאור עיתונים בעלי מגמה פרו-צרפתית, ברוח "קול הקהילות" שזוכר לעיל. לעומתה הייתה קבוצה קטנה של מתעורבים, שהושפעו מהתנועה לשחרור לאומי והאמינו באפשרות לשלב את היהודים בתהליך בנייתה של מרוקו כמדינה עצמאית. חלופה זו נבחנה על ידי העיתון **נוער**. מ-1950 ועד סגירתו ב-1952 הוא הוסיף לפנ היהודי והציוני שלו גם פן מרוקאי, והקדיש

שני שערים של העיתון **נוער**. באחד, משנת 1949, מופיעה כותרת המשנה "עיתון אגודת הנוער היהודית 'שרל נטר'". בשני, משנת 1952, מופיעה כותרת המשנה "עיתון אינפורמטיבי יהודי במרוקו". כותרות משנה אלה משקפות את השינוי בקהל היעד של העיתון

מקום לבעיות הבערות של מרוקו כולה, ולא רק של יהודיה. ברם, נטייתו של העיתון לתנועות הלאומיות – הציונית מחד גיסא, והמרוקאית מאידך גיסא – עוררה את חמת הנציבות הצרפתית במרוקו. לפיכך ייתכן שלא במקרה הוא חדל להופיע בשנת 1952, פחות או יותר במקביל לסגירת ביטאוני המפלגות הלאומיות הערביות במרוקו. ב-1956 נסגר העיתון הממסדי, "קול הקהילות", והופעתו חודשה רק אחרי זמן מה, כאשר התנאים איפשרו מתן ביטוי מוגבל לקול יהודי במרוקו העצמאית.

הישגים ועכבות של העיתונות

המפתח להצלחתם של עיתונים שיצאו לאור זמן ממושך מצוי בצירוף של עורך "משוגע לדבר", וצוות אמיץ, מוכשר ודינמי של עיתונאים בעלי סגנון כתיבה קולע, חוש חברתי מפותח ותחכום פוליטי, שסייע להם לנסח את מאמריהם מבלי להקים עליהם את בעלי הכוח וההשפעה במרוקו. במקביל חשוב היה לגייס קהל קוראים קבוע ותומך, וכמובן מקורות הכנסה ומידע קבועים ונגישים. לצד אלה היה צורך גם בתנאים חיצוניים הכרחיים להצלחת עיתון, הקשורים למעמדו המשפטי והכלכלי. בתנאים של מרוקו היה חשוב להשיג גיבוי פוליטי ומשפטי, לעתים על ידי אזרחותו האירופית של מייסד העיתון, לעתים על ידי גיבוי של גוף פוליטי בעל השפעה בחצר הסולטאן ולעתים על ידי ארגון בין-לאומי. באשר להיבט הכלכלי, העיתונים נהגו להתהדר בעצמאות כלכלית ופוליטית כדי לשמור על אמניותם ועל כושר השפעתם. עם זאת, ברור שהכנסות של עיתון באו לא רק מפרסומות וממנויים, ואף לא מכספם של העורכים, שהיו בדרך כלל סוחרים קטנים או פקידים, אלא מנכבדים ומארגונים מקומיים או חיצוניים, עתירי ממון. האחרונים נטו להתערב במדיניות העורכים, ופעילותם הגבילה את חופש הביטוי.

בהשוואה למספר העיתונים היהודיים שיצאו לאור בתוניסיה ובמצרים היה מספרם של העיתונים היהודיים במרוקו קטן למדי. ההסבר לכך נעוץ בדיוקנו של המשטר הפוליטי במרוקו, במעמדה המשפטי ובאופיה הכלכלי, החברתי והתרבותי של יהדות מרוקו ושל הסביבה שבה חייתה.

השלטון המרוקאי המקומי, ולאחר מכן גם השלטון הקולוניאלי הצרפתי, הגבילו את זכות ההתארגנות וההבעה החופשית של תושבי מרוקו. בגלל אופי המשטר נתפסו זכויות אלה כאיום על חוסן השלטון והוגדרו כמקור סכנה לשלום הציבור. "קוד העיתונות" כלל חוקים שאפשרו לשלטונות לצנזר, להשעות, לסגור ואף לשלול את רישונו של עיתון

על הדפוס העברי במרוקו

בית דפוס רביעי נפתח בקאזאבלאנקה על ידי יהודה רוזן מאיזמיר, שהוציא לאור שנית בשנת תרצ"א את "ההילה לדוד" לרב דוד חסין, קובץ שירים שהופיע באמסטרדם בשנת תקפ"ז. בית דפוס המישי נפתח בעיר זו בשנת תשי"א, על ידי שמעון אדהאן ומרדכי חיות. [...]

הספרים שהודפסו בקאזאבלאנקה היו, בדרך כלל, מטופחים ביותר, והמדפיסים התרכזו אך ורק בהוצאתן לאור של יצירות רבנים מקומיים. במראש פותח אפרים לכסלסי בשנת תרפ"א בית דפוס עברי, ולבקשת חיים עטר וידידיו הוא מוציא לאור מבית מלאכתו את "שיר ידירות" (קובץ שירים). ספר זה יצא בצורת חוברות בהמשכים. ההדפסה בינונית ביותר והעימוד אף הוא איננו מהוקצע; עליכן נותר נסיון זה בבחינת נסיון בודד שהצטמצם בחיבור אחד. בשנת תרפ"ה פתח שלמה האדידא בית דפוס עברי במוגאדור, והוציא לאור ספר אחד בשם "ספר בן מאיר", תרגום לערבית יהודית מארוקאית של ההגדה של פסח. נסיונו של האדידא לא נשנה.

בשנת תרצ"א, כלומר 400 שנה לאחר הנסיון של גולי ליסבון בפאס, התחדש הדפוס בעיר זו ועמרם חואן ומסעוד שריב פותחים בית דפוס העתידי לפעול עד שנת תש"ך. הספר הראשון שיצא מתחת ידם הוא "חוק ומשפט" (שו"ת על חושן משפט) לר' חיים טולידאנו.

בשנת תרצ"ט נפתח בית דפוס עברי נוסף במגרב; הוא הוקם במכנאס בידי האחים פנחס ויצחק צאיג, שלמדו את מלאכת הדפוס אצל אדם בשם בואזיז, מדפיס ממוצא אלג'ירי. החיבור העברי הראשון שהדפיסו הוא "תורות אמת", פירושים ל"שולחן ערוך", מאת הרב רפאל בירדוגו ממכנאס. הן בפאס הן במכנאס מצטיינת ההוצאה לאור העברית בטיפוח רב, וניכר בה השכלול שהושג בענף הדפוס בכללותו. ולבסוף, משה חלואה פותח בעיר וג'אד בשנת תשי"א בית דפוס עברי, האחרון כנראה בכל המגרב. מבית דפוס צנוע זה יצאה באותה שנה חוברת בעברית ובצרפתית בשם "נוסח פיוט מי כמוך". [...]

במשך מאה שנה פעלו ב-14 ערים בצפון אפריקה - שלוש בתוניסיה, ארבע באלג'יריה ושבע במארוקו - למעלה משלושים בתי דפוס עבריים, שהוציאו לאור כמות עצומה של ספרים, חוברות, עיתונים, קונטרסים, סיפורים ושירים בעברית ובערבית יהודית מתונים, מאלג'יר וממארוקו. בעלי מלאכה ופועלי דפוס זכו להציל מן השיכחה מאות כתבי יד; בזאת לא זו בלבד שאפשרו את הנחלתה של חכמת הרבנים המקומיים מדור לדור, אלא אף זו שפובליציסטים, מחברי שירים ומתרגמים ירחיבו אופקיהם של ההמונים הצמאים לדעת.

עם ההתפתחות המהירה שזוכה לה התרבות הצרפתית בקרב ההמונים, תופסת האות הלאטינית את מקומה של האות העברית. במהרה הופכת העברית לנחלתו של קומץ משכילים, והשפה הערבית יהודית אינה עומדת בתחרות מול נחשולי השפה הצרפתית, ההופכת באופן בולט ללשון האינטלקטואלית בקרב יהודי המגרב.

בתחילת שנת תרנ"א מופיע בטאנג'ר שבועון ביהודית ערבית בשם "קול ישראל", שמנהלו הוא שלמה בן חיון. נראה שבן חיון זה הוא גם המדפיס, כי שמו המלא מופיע בחוברת בעברית ובלאדינו של משה טולידאנו, הנקראת "ירח למועדים" ושיצאה לאור בטאנג'ר "בדפוס החדש של שלמה בן חיון" בשנת תרנ"ג. אותו בן חיון הדפיס בשנת תרס"ה את הספר "גבעת שאול" (פירוש על חמש מגילות) לר' שאול בן דוד נחמיאש. ספר זה נחשב בטעות לספר העברי הראשון שיצא לאור בטאנג'ר. [...]

בקאזאבלאנקה הצטרפו משה בן שמעון עמאר ואדם בשם אלבאו לשותפות, כדי להקים בעיר זו את בית הדפוס העברי הראשון במארוקו הקולוניאלית. ספרם הראשון הופיע בשנת תרע"ט. היתה זו חוברת של האגודה הפילאנטרופית "מגן דוד", שנוסדה בקאזאבלאנקה על ידי יעקב בן מכ'לוף לכרייף בשנת תרע"ז. חוברת זו, אשר כללה את טעמי הדת בעברית וביהודית ערבית מארוקאית, נקראה בשם "חמד בחורים". בשנת תרפ"ט פתח מסעוד בן מרדכי אדהאן בית דפוס נוסף בקאזאבלאנקה והוציא לאור את "תועפות רא"ם", שו"ת לרב רפאל אלנאווה. באותה שנה פתחו האחים אלבאו בית דפוס משלהם בעיר זו וספרם הראשון שיצא לאור היה "ויאמר שמואל" (פירושים על התלמוד) לרב שמואל אלבאו.

בית הדפוס של פרופסור אסייג, רח' גרובל, רבאט, 1953 בקירוב. עומד מימין המתמחה המרוקאי. במרכז בעל בית הדפוס

א' הטל, "על הדפוס העברי במגרב", ממזרח וממערב ב (1980), עמ' 125-129 (בהשמטות).

שמתח ביקורת על הסולטאן ועל חוג מקורביו, או על המינהל הצרפתי. עורכי העיתונים נקסו, ולעתים אף נעצרו ונשפטו בגלל הסתה נגד השלטון והחברה.

ההנהגה היהודית הרשמית אימצה את יחסו המסויג של השלטון כלפי העיתונות החופשית, שכן הייתה זו "הנהגה מטעם". לאחר מלחמת העולם הראשונה הייתה ההנהגה היהודית כפופה למפקח הקהילות, שמונה על ידי השלטונות. תפקידו של מפקח הקהילות היה כפול: מצד אחד הוטל עליו לייצג את האינטרסים היהודיים בפני השלטונות, ומצד שני הוא נדרש להציג את ציפיות השלטונות מן היהודים, ולהבטיח שהתושבים היהודים ינהגו בקנה אחד עם מדיניות השלטון. כיוון שמקור עצמתו בא מלמעלה לא היה לו עניין לטפח את תודעתם הציבורית של בני הקהילה, וודאי שלא להעניק להם כלים הולמים לחופש ביטוי ולהתארגנות.

לצד ה"הנהגה מטעם" המשיכה גם ההנהגה היהודית הפנימית, כמו שליחי ציבור ורבנים, להנחות את הציבור היהודי. הנהגה זו צמחה מתוך הציבור ושאהבה את כוחה מלמטה, אך את השראתה ינקה מדפוסי ההנהגה של הדורות הקודמים. דפוסי ההנהגה בעידן התקשורת המודרנית היו זרים לה לחלוטין, והיא המשיכה לנקוט את האמצעים המסורתיים, חינוך ומשפט, כדי לשמר את אורח החיים היהודי של הציבור. בדומה למנהיגי הדת של החברה המוסלמית (העולמא), התייחסו מרבית הרבנים למילה הכתובה ולדפוס בחשדנות. לדידם, אמנות הכתיבה נועדה לצורכי דת, ולפיכך הם גרסו שיש להפקידה בידי אנשי הלכה בלבד. המנהיגות הרוחנית נהגה להמחיש את ערכי הדת באמצעות המצוות והטקסים הדתיים, להנחיל ערכים חינוכיים לדור הצעיר באמצעות הוראה בעל פה ב"חדר" המסורתי, והעדיפה את הדרשה השבועית בבית הכנסת על פני הכתבה העיתונאית.

נוסף על אופיו הפוליטי של המשטר, על רבדיו השונים, ניתן לייחס את העיכוב שחל בהתפתחותה של העיתונות היהודית במרוקו גם לאופיה של החברה המרוקנית ולהיבטים חברתיים, כלכליים ותרבותיים של קיומה. מרוקו הייתה יחידה פוליטית סגורה מימי הביניים ועד לשלהי המאה התשע-עשרה. דוגמה לכך היא העובדה שהדפוס המודרני – שכיזוע הביא עמו שינויים חברתיים ותרבותיים מרחיקי לכת – חדר למרוקו מאוחר יחסית. ברם, גם אז, קרי לאחר אימוץ הטכנולוגיה והשתלטות המעצמות האירופיות על האזור, היה תהליך צמיחתה של העיתונות החופשית אטי ורצוף מכשולים בגין המבנה הפוליטי, החברתי, הכלכלי והתרבותי של החברה המרוקאית. יש לזכור שהשלטון הצרפתי כפה על החברה המקומית את תהליכי המודרניזציה. שלטון זה היה זר לתרבותה, והורגש בעיקר באזורים העירוניים. כיוון שתהליכים אלה התרחשו במינן מוגבל ולאורך זמן קצר מדי, בהשוואה למקומות כגון תוניסיה או מצרים, הם לא נטמעו בחברה כולה, והחברה ההררית והכפרית נותרה מסורתית ברובה. מיעוט קטן, ששלט במשאבים הכלכליים והדתיים של החברה, דיכא את התפתחותו של המעמד הנמוך, ומנע את היווצרותו של מעמד בינוני משכיל. בכך הוא שלל מן העיתונות את הגורם הציבורי לייסודה ואת סם החיים הדרוש לקיומה.

כתוצאה מכל אלה צמחה העיתונות המרוקאית במאוחר והתפתחה באטיות. שנים רבות היא נותרה בשולי החברה והפוליטיקה המרוקנית, כך שהשפעתה הפוליטית והחברתית על הציבור הרחב הייתה קטנה יחסית, בהשוואה למרכזים ערביים אחרים (כגון מצרים, עיראק, סוריה ותוניסיה). מציאות זו הקרינה גם על התפתחותה של העיתונות היהודית ועל מעמדה, שהרי מאז ומעולם הייתה החברה היהודית מושפעת באופן ישיר או עקיף מן התהליכים שהתרחשו בחברה הלא-יהודית.

סיכום

הופעת העיתונות היהודית והשיח העיתונאי ציינו מהפך בתרבות הכתיבה של בני הקהילות במרוקו. הספרות המסורתית הכתובה הוקדשה כמעט כולה לפרשנות הלכתית שמטרתה הייתה לעצב אורח חיים יהודי בהתאם לעקרונות תורת ישראל, שנתפסה כנצחית. לעומת זאת, העיתונות היהודית עסקה בחיים היהודיים היומיומיים ובאירועים שהם מטבעם בני חלוף, בניסיון לסגל את חיי הציבור היהודי למציאות המשתנה. לעיתונות היהודית במרוקו, כמו בקהילות יהודיות אחרות, נודעה חשיבות הן ככוח היסטורי עבור בני הזמן והן כמקור היסטורי עבור חוקרי העבר. ככוח היסטורי שימשה העיתונות ערוץ להפצת רעיונות חדשים, במה ציבורית לקבוצות רפורמיסטיות שלא רצו או שלא יכלו להשפיע על הציבור בצינורות הרגילים, וכוח מגייס שליכד סביבו תומכים ורתם אותם לפעול למען עניינים פנים יהודיים ברמה המקומית והכלל-יהודית. כמקור היסטורי מספקת העיתונות היהודית במרוקו מידע חשוב, ולעתים בלעדי, על הפעילות הקהילתית בתחומי התרבות והרווחה, על הארגונים, המועדונים והכנסים, ועל המאבקים האידיאולוגיים שהתנהלו בקהילה.

העיתונות היהודית במרוקו

מס' סד'	שם העיתון	שנות הופעה	מקום	שפה	עורך/מייסד	תדירות	אופי
1	קול ישראל - Kol Israël	1891	טנג'יר	ע"י	ש' בן חיון	שבועי	אינפורמטיבי, כללי
2	מבשר טוב - Le Mebasser Tob	1895-1894	טנג'יר	ע"י	ש' בן חיון	שבועי	אינפורמטיבי, כללי
3	A.I.U. - Association des Anciens Élèves (ארגון תלמידי כ"יח לשעבר)	1901-1900	טנג'יר	צ	בוגרי כ"יח	שנתון רשמי	חינוכי
4	אלמוגראבי - Le Moghrabi	1904	טנג'יר	ע"י	ש' בן חיון	שבועי	אינפורמטיבי
5	חברת הכנסת אורחים Sociedad Hajnasat Orahim	1921-1913	טנג'יר	ע+ס		שנתי	
6	מגיד ישראל El Eco Israelita	1918-1915	טנג'יר	ס	ארגון ההגנה על האינטרסים היהודיים	שנתי	פוליטי
7	El Horria אלחוריא, La Liberté (החרות)	1922-1915	טנג'יר	צ+ע"י	ש' בן חיון	שבועי	פוליטי, כללי
8	אור המערב, צאוו אלגר, La Lumière du Maroc	1924-1922	קזבלנקה	ע"י	מ' חדידה	שבועי	אינפורמטיבי וחינוכי
9	Renacimiento de Israel תחיית ישראל	1933-1924	טנג'יר	ס	א' פרל	דו-שבועי	פוליטי
10	מגן דוד - Maghen David	1926-1925	קזבלנקה	צ+ע		שנתי	להפצת השפה העברית
11	העתיז המצויר L'Avenir Illustré	1940-1926	קזבלנקה	צ	י' תורש	דו-שבועי	ציוני וכללי
12	Tánger, Comunidad Israelita	1927	טנג'יר	ס	הקהילה	שנתי	קהילתי
13	קול הנוער - Kol Hanoar	1928-1927	טנג'יר	ס+צ	האיחוד העולמי של הנוער היהודי	חודשי	צופי
14	L'Aide Scolaire (עזרה לתלמידים בבתי הספר)	1947-1928	קזבלנקה	צ	החברה לעזרת תלמידים עניים	שנתי	חינוכי
15	Adelante (קדימה)	1932-1929	טנג'יר	ס+צ	י' סבאח	דו-חודשי	חינוכי
16	L'Aide Scolaire (עזרה לתלמידים בבתי הספר)	1945-1929	מראכש	צ	החברה לעזרת תלמידים עניים	שנתי	חינוכי
17	Tánger, Comunidad Israelita	1952-1929	טנג'יר	ס	הקהילה	שנתי	קהילתי
18	Crisol Judío (כור יהודי)	1931	טנג'יר	ס	י"ס לוי, מ' ברדוגו	שבועי	לנוער
19	A.I.U. - Association des Anciens Élèves (ארגון תלמידי כ"יח לשעבר)	1931	קזבלנקה	צ	ש' אטיאס, בוגרי כ"יח	שנתי	חינוכי
20	L'Union Marocaine (האיחוד המרוקאי)	1940-1932	קזבלנקה	צ	א' נטף	דו-שבועי	פוליטי
21	Israël	1932	קזבלנקה	צ	מ' אביטבול		

העיתונות היהודית במרוקו

מס' סד'	שם העיתון	שנות הופעה	מקום	שפה	עורך/מייסד	תדירות	אופי
22	A.I.U. – Fédération des Association des Anciens Élèves (ארגון תלמידי כייח לשעבר)	1933	קזבלנקה	צ	בוגרי כייח		חינוכי
23	La Maternelle (האמהי)	1953-1937	קזבלנקה	צ+ס		שנתי	גמילות חסדים
24	Casablanca – Communauté Israélite (הקהילה היהודית בקזבלנקה)	1938	קזבלנקה	צ	ועד הקהילה	שנתי	דו"ח ועד הקהילה
25	Oeuvres de Bourses d'Études Abraham Ribbi (מלגה ע"ש אברהם ריבי)	1940-1939	קזבלנקה	צ		שנתי	
26	Lu pour vous (נקרא עבורכם)	1943-1942	קזבלנקה	צ	ר' בן אזראף	דף שבועי	אינפורמטיבי
27	Noar (נוער)	1952-1945	קזבלנקה	צ	י' פרץ	שבועי	אינפורמטיבי, כללי
28	Yedioth (ידיעות)	1951-1950	קזבלנקה	צ	בני עקיבא	חודשי	ציוני
29	כבאראת עלא כואננא בארץ ובגולה (ידיעות על אחיננו בארץ ובגולה)	1955-1950	קזבלנקה	ע"י	קק"ל	שבועי	אינפורמטיבי
30	La Voix des Communautés (קול הקהילות)	1963-1950	רבאט	צ	ז' דהאן, י' בן אבו	חודשי	אינפורמטיבי, כללי
31	O.S.E. Tanger	1953-1951	טנג'יר	ע"י+צ		שנתי	הגנת הילד
32	בכורים	1954-1952	קזבלנקה	ע"י+צ	בית המדרש למורים	דו-שנתי	חינוכי, אליאנס
33	Bulletin Culturel et d'Information (בולטין תרבותי וידיעות)	1955-1954	קזבלנקה	צ	ההסתדרות הציונית		אינפורמטיבי, ציוני
34	Bulletin pour les Jeunes (בולטין לנוער)	1955-1954	קזבלנקה	צ	ההסתדרות הציונית		אינפורמטיבי, ציוני
35	מאסף	1956-1955	קזבלנקה	ע	המחלקה לחינוך תורני בגולה	דו-שנתי	חינוכי
36	Luz (אור)	1956	טנג'יר	ס		חודשי	כללי, אינפורמטיבי
37	Jalons (מוטמדידה)	1958	פאס	צ		חודשי	חינוכי
38	עץ החיים	1964	טנג'יר	ע	י' אלכרייף	דו-שנתי	חינוכי-דתי
39	La Voz de Israel		לראש	ס	התאחדות חניכי הישיבות הספרדיים		

* שם העיתון (בשפות שונות) מוצג כאן באופן זהה לכותרת העיתון המקורי; תרגום שם העיתון מובא בסוגריים.
 * הטבלה מבוססת בעיקרה על אי הטל, "העיתונות היהודית במרוקו", פעמים, 57 (תשנ"ד), עמ' 123-131.
 * מפתח הקיצורים: ס = ספרדית, ע = עברית, ע"י = ערבית-יהודית, צ = צרפתית, Alliance Israélite Universelle = AIU.